

UNIwersytet Jagielloński

Studia Podyplomowe

Historia

Alina Polak

DZIEJE PARAFII SANKA W LATACH 1795 – 1918.

Praca napisana pod
kierunkiem dra hab.
Krzysztofa Ślusarka

Kraków 2014

SPIS TREŚCI

WSTĘP	3
ROZDZIAŁ I. GEOGRAFIA TERENU I HISTORIA WSI PARAFIALNYCH W LATACH 1795-1918	5
1. Charakterystyka geograficzna	5
2. Frywałd i Sanka – wsie szlacheckie	6
ROZDZIAŁ II. MATERIALNE I DUCHOWE ŻYCIE PARAFII	9
1. Struktura administracyjna i kościelna parafii	9
2. Majątek beneficjalny	10
3. Miejsca kultu: kościół i cmentarz	12
4. Duszpasterstwo	17
5. Życie parafialne	19
ROZDZIAŁ III. LUDNOŚĆ PARAFII SANKA	23
1. Zaludnienie	23
2. Urodzenia	23
3. Śluby	28
4. Zgony	31
ZAKOŃCZENIE	35
WYKAZ SKRÓTÓW	37
BIBLIOGRAFIA	38

WSTĘP

Historia parafii saneckiej pod wezwaniem św. Jakuba w Sance, obejmującej swoim zasięgiem terytorialnym wsie Sanka i Frywałd doczekała się, jak dotychczas, tylko jednego opracowania. Pochodzący z Sanki ksiądz Krzysztof Tekieli, obecnie także notariusz Metropolitarnej Kurii w Krakowie, jest autorem napisanej w 1990 roku *Dziejów Parafii Sanka do roku 1795*. Moja praca stanowi więc kontynuację odtworzenia losów parafii i obejmuje swym zasięgiem lata 1795-1918 kiedy to, w wyniku likwidacji państwowości polskiej, parafia ta funkcjonowała w granicach zaboru austriackiego.

Chociaż urodziłam się w Katowicach i tam spędziłam większość swojego życia, to uważam tereny parafii saneckiej za szczególnie bliskie. Od dziesięciu niemal lat jestem bowiem nauczycielem szkoły w Sance. Mieszkam w Brzoskiwni i choć ta należy już do innej parafii - w Morawicy i innej gminy - Zabierzowa, to graniczy ona z Frywałdem.

Praca niniejsza wykorzystuje materiały źródłowe, znajdujące się w archiwum parafialnym oraz w Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie. Szczególne znaczenie miała dla tej pracy analiza Liber Memorabilium tutejszej parafii, pisana od 1746 roku oraz ksiąg metrykalnych: urodzeń i chrztów, ślubów oraz zgonów. Zapisy we wszystkich księgach metrykalnych, do których miałam dostęp, rozpoczynają się wraz z 1797 rokiem. Na tym roku także kończy się ich analiza sporządzona przez autora *Dziejów Parafii Sanka do roku 1795*. Mimo, iż moja praca obejmuje lata wcześniejsze, to uznałam za naturalną kontynuację opracowywania ksiąg metrykalnych właśnie od 1797 roku. Nie pozostaje to w sprzeczności z tytułem pracy, gdyż wykorzystane w niej materiały pochodzą przecież także sprzed roku 1795, jak choćby wspomniana wcześniej kronika parafialna datowana na rok 1746.

Archiwalia zgromadzone w Kurii Metropolitarnej, dotyczące opracowanego tematu są przechowywane w jednej teczce opatrzonej sygnaturą APA 286 i datą początkową 1802. Stanowią one w zasadniczej mierze korespondencję między zarządcami parafii saneckiej a ich przełożonymi oraz spisy inwentarza kościelnego i sprawozdania finansowe. Ze względu na brak uporządkowania ich pod względem chronologicznym, przyjąłam opatrzenie każdego wykorzystanego przeze mnie dokumentu z tejże teczki datą jego sporządzenia.

Wybór zagadnień pracy wynika ze stanu źródeł archiwalnych. Informacje w nich zawarte oraz sposób ich opracowania pozwalają uznać charakter pracy jako dokumentacyjny. Oprócz zaprowadzenia czasowego porządku wielu faktów, materiały te pozwoliły podjąć kwestie małej parafii wiejskiej w jej wymiarze materialnym, duchowym i społecznym. To

przecież lokalna społeczność nadaje życiu parafialnemu dynamizm i kierunek działania. Tak więc praca niniejsza obejmuje następujące tematy:

I. Geografia terenu i historia wsi parafialnych w latach 1795-1918.

II. Materialne i duchowe życie parafii.

III. Ludność parafii Sanka.

Dziękuję obecnemu proboszczowi w Sance ks. Jarosławowi Żmiji za okazaną mi serdeczność i cierpliwość podczas zbierania przez mnie dokumentacji na terenie kancelarii parafialnej oraz za wszelkiego rodzaju zainteresowanie na każdym etapie powstawania pracy. Jestem również wdzięczna ks. Krzysztofowi Tekieli za udostępnienie mi swojego opracowania *Dziejów Parafii Sanka do 1795 roku* i wszelkie sugestie, które wykorzystałam w niniejszym opracowaniu.

ROZDZIAŁ I

GEOGRAFIA TERENU I HISTORIA WSI PARAFIALNYCH W LATACH 1795-1918

1. Charakterystyka geograficzna terenu

Teren parafii w Sance znajduje się na Wyżynie Krakowskiej. Dzieli się ona na część Północną i Południową. W części południowej wyróżniamy: Bramę Krakowską, Garb Tenczyński i Rów Krzeszowicki. Sanka leży w obrębie Garbu Tenczyńskiego, ciągnącego się od Regulic do Krakowa. Garb ten wznosi się na wysokość 340-400 m n.p.m.¹. Jego północną granicą jest Rów Krzeszowicki. Najwyższe wzniesienie Garbu to Góra Zamkowa w Rudnie (411 m n.p.m.²), największym zaś wzgórzem na terenie parafii jest Golisówka, położona na granicy wsi Sanka i Rybna. Ma ona wysokość 388 m n.p.m.³

Tereny te ukształtowało wiele czynników. Działały tu różne siły natury, które wpłynęły na krajobraz, przede wszystkim jednak lodowce i wybuchy wulkanów. Działalność wulkaniczna połączona z wylewem magmy spowodowała powstanie skał zwanych porfirami⁴. Występują one na terenie miejscowości: Sanka, Frywałd, Zalas i Baczyn. Obszar ten zalegają również tufy porfirowe, pokłady węgla, piaskowców, wapnia dolomitowego i ogniotrwałej glinki. W okolicach Nawojowej Góry, Brzoskwini, Nielepic i Sanki, gdzie na powierzchni znajdują się lessy, wytworzyły się parowy o spadzistych zboczach i głęboko wciętych, wąskich dnach. Występują tu również formy krasowe, których przykładem jest rezerwat Zimny Dół, znajdujący się między Mnikowem a Sanką. Jest to *dół blisko sto łokci długi z 10 głęboki, wśród którego wznosi się pagórek*⁵.

1 T. Gawęł, J. Zinkow, *Kraków i okolice, teren geograficznych i krajoznawczych wycieczek szkolnych*, Warszawa 1979, s. 16-18.

2 *Ziemia chrzanowska i Jaworzno*, red. M. Mazurki, Kraków 1969, s.19.

3 K. Tekieli, *Dzieje Parafii Sanka do 1795 roku*, Praca magisterska napisana na Wydziale Teologicznym Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 1990 (maszynopis), s. 9.

4 Tamże, s. 16 i 20.

5 S. Polaczek, *Powiat chrzanowski w Wielkim Księstwie Krakowskim*, Kraków 1914, s. 27-30; *Ziemia chrzanowska i Jaworzno*, s. 13; J. Mączyński, *Pamiętnik z Krakowa. Opis tego miasta i jego okolic*, cz. III, Kraków 1845, s. 223.

Stoki Garbu Tenczyńskiego porożcinane są siecią dolinek. Najdłuższą z nich jest dolina Sanki. Od źródeł rzeki w Sance i Zalasie, aż do Mnikowa, dolina ta liczy 10 km. Potok Sanka powstaje z dwóch źródłowych potoków: zalaskiego, wypływającego poniżej kościoła w Zalasie i saneckiego, wypływającego od południowej strony wzgórza koło dawnego dworu. Potoki te tworzą Sankę, łącząc się w jeden we wsi Frywałd. W średniowieczu nazywano ją Wielką Rzeką⁶.

Region ten był w przeszłości silnie zalesiony, o czym świadczą nazwy wsi: Sanka (dawniej także Sosnka), Zalas, Poręba. Pozostałości tych lasów są widoczne i dzisiaj.

Na obszarze parafii istnieją ślady wczesnej obecności człowieka. Prawdopodobnie na szczycie grupy skalnej Wapienna Góra (około 1,5 km na północny-wschód od dawnego dworu) znajdowała się przedhistoryczna osada lub nawet grodzisko⁷.

W X wieku tereny te najprawdopodobniej znalazły się w obrębie Wielkich Moraw, a zamieszkane były przez plemię Wiślan⁸. Podczas panowania Bolesława Chrobrego obszar ten wszedł w granice państwa Polan. Na mocy testamentu Bolesława Krzywoustego z 1138 roku stał się on częścią składową krakowskiej dzielnicy senioralnej. Do końca I Rzeczypospolitej ziemie te znajdowały się w obrębie państwa polskiego⁹.

2. Sanka i Frywałd - wsie szlacheckie

Wieś Sanka leży w centralnej części Garbu Tenczyńskiego, który osiąga wysokość 300 m n.p.m. Najwyższe wzniesienie to Wielka Góra (wspomniana wcześniej Golisówka) w pobliżu przysiółka Głuchówki (388 m n.p.m.), leżącego przy drodze z Krzeszowic do Rybnej¹⁰.

W źródłach z XIV i XV wieku wieś ta była wymieniana jako Sosca, Szosznka, lub podobnie¹¹. Dziewiętnastowieczne księgi parafialne również potwierdzają brak jednolitości w nazewnictwie wsi (Sosnka, Sanka).

W ostatnim okresie niepodległości Sanka była podzielona między dwóch właścicieli.

6 J. Zinkow, *Krzeszowice i okolice*, Warszawa 1988, s. 79.

7 J. Zinkow, dz. cyt., s. 5.

8 T. Gawęł, J. Zinkow, dz. cyt., s. 32.

9 J. Zinkow, dz. cyt., s. 5.

10 Tamże, s. 87, Polaczek, s. 264.

11 K. Tekieli, dz.cyt., s.11.

Tuż przed II rozbiorem południową część wsi posiadał Kasper Gołuchowski, stolnik mielnicki, a część północną Ignacy Bobrowski, cześnik oświęcimski¹². Wieś dzieliła się wtedy na Wielką Sankę i Małą Sankę. Na terenie Wielkiej Sanki znajdował się Kościół, zaś na terenie Małej Sanki dwór. Stąd też powstało powiedzenie *Wielki Pan z Małej Sanki*¹³.

Pierwszym właścicielem Sanki południowej wymienianym w dokumentach dotyczących parafii z okresu 1795-1918 był Zygmunt Kirschbaum. Dokonał on prezenty ks. Ignacego Orzechowskiego na urząd saneckiej parafii w 1854 roku.¹⁴

Następny dziedzic, figurujący w księgach parafialnych badanego okresu, to Edward Braun, dziedzic Sanki południowej i współkolator kościoła, który w roku 1856 rozpoczął renowację budynku kościelnego¹⁵. Sankę północną posiadała wówczas Kaliksta Borowska (1863)¹⁶. Połączenie obu części wsi, Sanki południowej i północnej, nastąpiło 27 lipca 1868 roku mocą uchwały Rady Powiatowej w Chrzanowie i restryktem Wysokiego Namiestnictwa we Lwowie¹⁷. Wiadomo, że w tym czasie właścicielem całej wsi był Ewald Miguła¹⁸.

Obecnie w północnej części wsi znajdują się ruiny dworu, wybudowanego na przestrzeni XVII-XIX wieku. Otaczające go drzewa są pomnikami przyrody, wpisanymi do rejestru zabytków. Dwór ten zbudował kolejny dziedzic wsi Gustaw Miguła, syn i spadkobierca Ewalda Miguły. Dwór został otoczony krajobrazowym parkiem w stylu angielskim¹⁹. Choć Gustaw Miguła widnieje w dokumentach parafialnych jako *akatolik*²⁰ i ten, który nie dokonuje prawa prezenty²¹, to jednak kilkakrotnie jest też wymieniany jako dobrodziej wsi i Kościoła. W 1885 roku odstąpił on część gruntów dworskich w celu

12 Tamże, s. 12.

13 J. Zinkow, dz. cyt., s. 87.

14 AKMK, APS 8.11.1854.

15 APS, Lib. Mem., s. 58.

16 Tamże, s. 62.

17 AKMK, APS 1.09.1869.

18 AKMK, APS 8.06.1868.

19 www.dworymalopolski.pl, data dostępu 1.02.2014.
APS, Lib. Mem., s. 69.

20 APS, Lib. Mem., s. 69.

21 AKMK, APS 24.09.1874.

poszerzenia cmentarza²². Był również głównym inicjatorem zorganizowania szkoły w Sance i gdy ta nie posiadała jeszcze swojego budynku, wynajął on we dworze izbę na salę szkolną²³.

Pod koniec 1907 roku Sanka została sprzedana Maryi Guzikowskiej i Zygmuntowi Wesołowskiemu. Ci następnie odsprzedali te dobra 5 lutego 1908 roku J. W. Pani z Mazarakich Hrabinie Ewelinie Dunin Borkowskiej z Borkowic herbu Łabędź. Nowi kolatorowie wprowadzili się do Sanki 10 lutego 1908 roku. W 1915 roku dwór kupił Józef Skąpski, prawnik krakowski, radca prawny Polskiej Akademii Umiejętności²⁴.

Druga wieś należąca do parafii saneckiej, Frywałd, leży w górnym odcinku Doliny Sanki, u zbiegu dwóch potoków źródłowych tej rzeki. Nazwa wsi sugeruje, że miejscowość ta powstała jako kolonia niemiecka. W sąsiadujących osadach mieszkańców Frywałdu nazywano Brandeborami. Prawdopodobnie w okresie najazdów tatarskich z XIII wieku pewne grupy Tatarów zostały we Frywałdzie jako jeńcy. Do dnia dzisiejszego często pojawia się w obu wsiach nazwisko Tataruch²⁵.

Frywałd przez długie lata należał do dóbr rodziny Tenczyńskich²⁶. Niestety, źródła datowane na okres 1795 – 1918 niewiele mówią o właścicielach wsi w tym okresie. Jednak musiała być ona własnością prywatną, gdyż w 1856 roku rozpoczęła się renowacja kościoła za 1300 zł. reńskich, na którą to sumę złożyły się *3 dwory, 3 gromady i pleban miejscowy*²⁷. Jeden dwór reprezentowali właściciele Sanki północnej, drugi Sanki południowej, a trzeci najprawdopodobniej właśnie Frywałdu. Zgodnie z danymi Urzędu Podatkowego w Krzeszowicach, podatki z obszaru dworskiego Frywałd odprowadzał hrabia Andrzej Potocki. Kwota ta wynosiła 321 k 99 h.²⁸

22 APS, Lib. Mem., s.79-80.

23 Tamże, s. 122.

24 APS, Lib. Mem., s.124, www.dworymalopolski.pl, data dostępu 1.02.2014.

25 J. Zinkow, dz. cyt. s. 81 i 88.

26 K. Tekieli, dz. cyt., s.13.

27 APS, Lib. Mem., s. 61.

28 AKMK, APS 5.05.1902. Biorąc pod uwagę datę pisma, chodzi prawdopodobnie o podatek za 1901 rok.

ROZDZIAŁ II

MATERIALNE I DUCHOWE ŻYCIE PARAFII

1. Struktura administracyjna i kościelna parafii

W połowie XIX wieku obie wsie należące do parafii saneckiej, Sanka i Frywałd, znalazły się w granicach powiatu chrzanowskiego, leżącego na terenie Wielkiego Księstwa Krakowskiego. Ten stan trwał od 1846 roku aż do odzyskania przez Polskę niepodległości. Powiat chrzanowski dzielił się na trzy okręgi sądowe i powiatowe, które miały swoje siedziby w Chrzanowie, Jaworznie i Krzeszowicach. Sanka (z przysiółkami Bór i Głuchówki) i Frywałd (z osadami Barak i Kopce) podlegały okręgowi w Krzeszowicach. Pod względem przynależności kościelnej parafia sanecka wchodziła w skład diecezji krakowskiej i znalazła się w obrębie dekanatu czernichowskiego, który był jednym z dwóch (obok nowogórskiego) dekanatów na terenie powiatu chrzanowskiego. Parafia ta graniczyła z następującymi parafiami tego samego dekanatu: Rudawą od strony północno-wschodniej, Tenczynkiem na północy i Zalasem na zachodzie. Na południu znajdowały się parafie Morawica i Rybna. Te dwie ostatnie leżały już jednak poza powiatem chrzanowskim²⁹.

29 S. Polaczek, dz. cyt., s. 55, 77-79.

Parafia sanecka należała do małych. Jej obszar liczył 1225 ha. Spis z 1910 roku wykazał, że na tym terenie mieszkały 903 osoby (w 1870 roku 731, a w 1890 roku 764)³⁰. Mniejsza była tylko parafia w Zalasiu³¹.

Parafia	Obszar w ha
Zalas	756
Tenczynek	3181
Rudawa	6087

2. Majątek beneficjalny

Wiadomo, że Beneficjum curatum w Sance jest jednym z najuboższych w całym okręgu krakowskim, cała bowiem parafia nie liczy nawet 100, wyraźnie sto numerów domów, a lud do tego ubogi w całym znaczeniu tego wyrazu (...) pisał ksiądz proboszcz Ignacy Orzechowski 6 września 1867 roku do swoich zwierzchników w Diecezji Krakowskiej³². Parafialna ludność wiejska, oprócz świętopietrza i świadczeń na rzecz diecezji, była też zobowiązana do utrzymania własnej struktury organizacyjnej: plebana i jego gospodarstwa, zabudowań kościelnych, organisty.

Według protokołu z dnia 22 lutego 1868 roku, sporządzonego przy przekazywaniu inwentarza kościelnego i parafialnego administratorowi Ignacemu Wojsowi, następcy w/w, majątek beneficjalny przedstawiał się następująco³³:

grunta plebańskie: 28 morgów

kościół (ołtarze, ławki, ambona, dzwony, naczynia i bielizna)

zabudowania (plebania, spichlerz, szopa, stodoła, stajnia, stajenka dla trzody)

nowa organaria

sprzęty gospodarskie

inwentarz żywy (1 para koni, woły i krowy, 2 ule)

30 Tamże, s. 78-79.

31 Tamże, s. 77-79.

32 AKMK, APS 6 09.1867.

33 Tamże, 22.02.1867.

zboże

kapitały kościelne i parafialne

Spis inwentarza plebańskiego z 8 lutego 1889 roku dodaje do stanu posiadania tzw. rekwizyta ogniowe oraz precyzuje wiek i wartość posiadanego wtedy inwentarza żywego. Jedna sztuka bydła plebańskiego przedstawiała średnią wartość 40 zł. (było sześć sztuk), a jeden koń 75 zł. (były dwa, jeden miał siedem, drugi osiem lat)³⁴.

Ewidencja plebańskich gruntów ornych z maja 1881 roku wykazała, że przynoszą one 64,57 zł. dochodu rocznego. Dawało to łącznie z dochodami od kapitałów publicznych, prywatnych i fundacji mszalnych oraz sześciu krów kwotę 299,03 zł. Dlatego też, w celu uzupełnienia kongruy rocznej, wynoszącej 500 zł., namiestnictwo poleciło urzędowi podatkowemu w Chrzanowie wypłacić rocznie 200,97 zł. plebanowi w Sance³⁵. Sprawozdania finansowe zestawiające przychody i wydatki parafii w Sance niezmiennie wykazywały niedobór. W kolejnych latach wynosił on³⁶:

rok	niedobór w zł
1890	234,41
1891	253,47
1894	251,34
1885	200,97
1896	250,64
1898	397,99
1899	397,80

Archiwum Kurii Krakowskiej dysponuje wykazem dochodów z tytułu zapowiedzi, ślubów, pokropień i pogrzebów w Parafii Sanka za lata 1913-1918³⁷.

Źródła dochodów	1913	1914	1915	1916	1917	1918	RAZEM
Zapowiedzi	2	2	-	1	-	3	1k47

34 Tamże, 8.02.1889. Na terenie zaboru austriackiego w latach 1858-1899 obowiązującą walutą był złoty reński (równy stu centom). W wykorzystanej przez mnie dokumentacji **reński** funkcjonuje zamiennie ze **złotym**, **złotym reńskim** lub **walutą austriacką**. W latach 1899 -1918 obowiązywała na ziemiach zaboru austriackiego **korona** (równa stu halersom).

35 APS, Lib. Mem., s. 82-83.

36 AKMK, APS, tabela sporządzona na podstawie sprawozdań finansowych za poszczególne lata.

37 AKMK, APS 17.11.1919.

Śluby	1	-	-	-	-	-	3k18
Pogrzeby (dzieci niżej roku)	3	4	-	2	-	2	0k68h
Pogrzeby (dzieci 1-7)	1	-	2	2	-	1	1k05h
Pogrzeby (dzieci 7-15)	1	-	-	1	-	-	0k84h
Pogrzeby (ponad 15 lat)	3	1	4	3	2	4	6k36
	15 k99h	10k13h	9k 82 h	11k81h	7k 88h	13k58h	13k58h

Suma dochodów za w/w sześć lat wyniosła 69 koron 21 halerzy, średni zatem dochód roczny wyniósł 11 Koron 53 halerze. W dokumentacji zawartej w księgach metrykalnych parafii, wykazano dużo większą liczbę takich wydarzeń jak śluby, chrzty czy pogrzeby. Można przypuszczać, że miejscowy proboszcz nie przy wszystkich okolicznościach pobierał opłaty. Samych bowiem tylko ślubów było w latach 1913-1918 trzydzieści dwa³⁸.

3. Miejsca kultu

Kościół

Kościół pod wezwaniem św. Jakuba w Sance jest orientowany, murowany. Posiada krótkie prezbiterium zamknięte półkolisto. Szersza nawa ma kształt prostokątny. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem. W bocznym ołtarzu północnym umieszczono barokowy obraz św. Jakuba, a w bocznym ołtarzu południowym obraz św. Anny z NP Marią. Od strony zachodniej wybudowano kwadratową wieżę z sygnaturką³⁹.

Parafia sanecka jest wymieniana jako płacąca świętopietrze już w 1325 roku. Należy zatem przyjąć, że istniało wówczas zorganizowane życie parafialne. Pod koniec XVI wieku budynek kościelny został przejęty przez innowierców i zamieniony w zbór kalwiński. Obecny korpus kościoła pochodzi z lat 1618-1624, a ufundował go Zygmunt ze Świerczowa Świerczowski, sekretarz króla Zygmunta III, dziedzic dóbr Sosnka. Konsekracji dokonał biskup krakowski Tomasz Oborski w 1626 roku⁴⁰.

38 APS, Lib. Cop. 1911-1980.

39 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t.1, Województwo krakowskie, red. J. Szablowski, Warszawa 1953, s. 127-128, K. Tekieli, dz. cyt., s 19.

40 K. Tekieli, dz. cyt., s.17, 18.

Budynek kościelny wyposażono w chór w 1826 roku za probostwa Grzegorza Ligizińskiego⁴¹. Kolejny chór wraz z organami został sprawiony przez proboszcza Jana Orzechowskiego. Był to *organ zupełnie nowy o 6 ciu głosach, przez p. Sapalskiego organmistrza z Krakowa zrobiony, 31 października 1859 na chórze w kościele ustawiony, z dobrowolnych składek parafian i osób spoza parafii za kwotę 341 reńskich i 25 centów waluty austriackiej*⁴².

W 1829 roku postawiono murowaną plebanię⁴³. Następna, trzyczęściowa, która zastąpiła starą, spróchniałą i zgniłą, wybudowano w 1865 roku za kwotę 250 reńskich⁴⁴.

Budynek kościelny w 1834 roku otoczono murem w kształcie czworoboku o ściętych narożnikach. Przy ukośnych bokach postawiono kapliczki⁴⁵.

Kościół sanecki wielokrotnie przechodził prace remontowe. Gruntową naprawę kościoła, rozpoczętą w 1856 roku przez współkolatora i dziedzica Sanki południowej Edwarda Brauna, ukończono cztery lata później. Koszty związane z remontem wyniosły 1300 zł. reńskich. Sfinansowały ją trzy dwory, trzy gromady i pleban miejscowy⁴⁶. Ponadto w 1860 roku stanęła zupełnie nowa zakrystia⁴⁷. Następnie w latach 1881 -1887 kościół ponownie przeszedł wewnętrzną renowację; został odmalowany wraz ze wszystkimi pasyjkami, amboną, chórem i drzwiami⁴⁸.

Pozorne sklepienie kolebkowe wykonano w czerwcu 1872 roku przez Szymona Kadłuczka, cieślę z Frywałdu, Wincentego Kowalczyka i Kaspra Tatarucha. Koszty tego przedsięwzięcia wraz z materiałem i majstrami zamknęły się w kwocie 230 zł.⁴⁹

31 maja 1874 roku została odprawiona pierwsza msza przed nowym Wielkim Ołtarzem, zbudowanym przez Wincentego Kowalczyka. Wartość robót stolarskich i materiału

41 *Katalog zabytków sztuki...*, s. 127.

42 APS, Lib. Mem., s.58.

43 Tamże.

44 Tamże, s. 63.

45 *Katalog zabytków sztuki...*, s. 127, APS, Lib. Mem., s. 49.

46 APS, Lib. Mem., s. 61.

47 Tamże.

48 Tamże, s. 74.

49 Tamże, s. 68, *Katalog zabytków sztuki...*, s. 127.

wyniosła 400 zł. Likwidacja starego i spróchniałego ołtarza miała miejsce 3 maja 1869 roku⁵⁰.

Ołtarze boczne św. Jakuba i św. Anny, *jako zupełnie zdezelowane, z gruntu odrestaurowano w 1883 roku*⁵¹. Obraz Niepokalanego Poczęcia NMP w ołtarzu św. Anny namalował w 1885 roku Izydor Jabłoński, artysta malarz i profesor w Szkole Sztuk Plastycznych w Krakowie⁵². W tym też roku została odrestaurowana kaplica z murowanym grobem⁵³ oraz wykonana nowa chrzcielnica z drzewa lipowego⁵⁴.

Wiosną 1902 roku proboszcz Józef Bieniek w piśmie do swoich przełożonych prosił o kolejną restaurację kościoła i budynków plebańskich. Wymieniał konieczność remontu dzwonnicy, otynkowania kościoła wewnątrz, pokrycie babinca dachówką, otynkowania murów cmentarnych i również położenia na nich dachówki⁵⁵. Kronika parafialna odnotowuje jednak jedynie fakt położenia nowej posadzki w kościele w 1906 roku⁵⁶.

8 lutego 1889 roku został sporządzony stan inwentarza kościelnego parafii. Za podstawę przyjęto protokół z 1858 roku. Stan posiadania przedstawiał się w 1889 roku następująco:

kościół i jego urządzenie (kościół, kaplica i zakrystia)

dzwonnica

ołtarze

ławki i konfesjonały

ambona

organy (w stanie dobrym)

dzwony (w stanie dobrym)

chrzcielnica

grobowce

kosztowności (nie ma żadnych)

ze złota - nie ma

50 APS, Lib. Mem., s. 69.

51 Tamże, s. 75.

52 Tamże, s. 78.

53 Tamże.

54 Tamże, s. 77.

55 AKMK, APS 13.03.1902.

56 APS, Lib. Mem., s. 122.

ze srebra – przybył kielich srebrny, cały pozłacany wartości 12 zł
z miedzi
z mosiądzu są (kadzielnica, lampa wisząca)
z cyny (lichtarze)
z żelaza i blachy
z drzewa (katafalk)
ubioiry kościelne (koloru białego, czerwonego, fioletowego, zielonego, czerwonego)
kapy, bielizna – przybyło: komże, obrusy
obrazy są dwa odnowione: Zaślubiny NMP i Koronacja NMP oraz Matki Boskiej Bolesnej
i Chrystusa Miłosiernego
10 różnych obrazów przybyło⁵⁷.

Wypożyczenie kościoła było z całą pewnością bogatsze przed 1795 rokiem. Należy wspomnieć, że w 1794 roku, po wybuchu Powstania Kościuszkowskiego, część precjozów kościelnych zostało przekazanych na potrzeby Insurekcji. Były to naczynia liturgiczne i przedmioty wykonane ze srebra⁵⁸. Drugi powód znacznego uszczuplenia dóbr kościelnych to liczne kradzieże w świątyni⁵⁹.

Na terenie majątku znajdował się sad z jabłoniemi i gruszami⁶⁰.

⁵⁷ AKMK, APS 8.02.1889.

⁵⁸ K. Tekieli, dz. cyt., s. 22.

⁵⁹ Tamże, s. 23.

⁶⁰ APS, Lib. Mem., s. 102.

Kościół św. Jakuba w Sance (archiwum autorki).

Cmentarz

Następnym miejscem kultu, wyłączonym z użytku świeckiego na terenie parafii, był cmentarz. Do dnia dzisiejszego znajduje się on tuż obok kościoła.

W XVII i XVIII wieku kilkakrotnie naprawiane było ogrodzenie cmentarne i bramy. Nowe ogrodzenie z drewna wykonano przed 1783 roku. Miało ono duże bramy opatrzone mocnymi zamknięciami. W południowej części cmentarza wybudowano kostnicę. W krypcie znajdującej się pod prezbiterium kościoła grzebano duchownych, a w drugiej osoby świeckie, najprawdopodobniej dziedziców wsi⁶¹.

Kronika Parafialna informuje, że następny remont cmentarza miał miejsce w 1863 roku. Została wówczas wystawiona przy kościele nowa kostnica. Wyreperowano także mury wokół cmentarza i pokryto je nowym gontem⁶². W 1864 roku stanął na cmentarzu nowy krzyż dębowy, a drewno ówczesny proboszcz otrzymał z lasów Hrabstwa Tęczyńskiego⁶³.

61 K. Tekieli, dz. cyt., s. 25.

62 APS, Lib. Mem., s. 63.

13 listopada 1887 roku proboszcz sanecki pisał do swoich przełożonych o konieczności poszerzenia cmentarza⁶⁴. W latach 90 tych XIX wieku cmentarz grzebalny został powiększony od strony zachodniej o 360 sążni kwadratowych, które pochodziły z gruntu plebańskiego. Dziedzic Sanki Gustaw Miguła natomiast, w zamian za przypadającą ratę odstąpił 528 sążni kwadratowych z gruntów dworskich od strony wschodniej⁶⁵. W tym okresie odremontowano także cmentarną bramę główną⁶⁶.

W 1906 roku ułożono na cmentarzu chodniki ze starej posadzki kościelnej⁶⁷.

Cmentarz w Sance (archiwum autorki).

63 Tamże.

64 AKMK, APS 13.11. 1887.

65 APS, Lib. Mem., s. 79-80.

66 Tamże, s. 74.

67 Tamże, s. 122.

4. Duszpasterstwo

Jak w każdej parafii, tak i w Sance duszpasterstwo prowadzili proboszczowie. Prawo prezenty, przedstawiania kandydata na urząd kościelny, przysługiwało dziedzicom wsi z tytułu ich uposażenia. Na podstawie dostępnych materiałów można odtworzyć dane kolejnych proboszczów parafii saneckiej i daty ich urzędowania.

Wykaz proboszczów parafii Sanka w latach 1795-1918 ⁶⁸

	Imię i nazwisko	Lata pracy
1	Laurentius Sitowski	1776-1798
2	Paweł Kroczyński	1799-5.08.1822
3	Tomasz Heczko	administrator z sąsiedniej parafii z Zalas
5	Grzegorz Ligiziński	31.08.1824-1829
6	Wojciech Jakubowski	1829-1851
7	Ignacy Orzechowski	1851 - 1868
8	Ignacy Wojs	1868 - 1887
9	Wojciech Łapiński	1889 - 8.04. 1895
10	Jan Gwoździewicz	02.1896 - 1899
11	Józef Bieniek	26.7.1899 - 13.03. 1919

W w/w okresie najdłużej swoje urzędy sprawowało trzech księży: ks. Paweł Kroczyński (23 lata), ks. Ignacy Wojs (ponad 20 lat) oraz ks. Józef Bieniek (niespełna 20 lat).

Dokumenty parafialne z okresu urzędowania proboszcza Pawła Kroczyńskiego są bardzo skąpe. Ksiądz ten oraz jego czterech następców zarządzali parafią sanecką przez 69 lat. W tym okresie zostało zapisanych zaledwie 17 stron kroniki parafialnej.

Ksiądz Ignacy Wojs zapisał w kronice parafialnej strony od 66 do 93. Dokument ten zyskał skórzaną oprawę w 1887 roku, o czym osobiście ksiądz Wojs poinformował na okładce kroniki. Był to prawdopodobnie sprawny zarządca. Jego korespondencja z przełożonymi, znajdująca się w aktach Archiwum Kurii w Krakowie, świadczy o dużej trosce o parafię sanecką (odprowadzał sprawozdania finansowe, zabiegał o pilne poszerzenie cmentarza, prosił o zmianę terminów odpustu w Sance tak, by wierni mogli w nim uczestniczyć, nie zaniedbując prac polowych, odprawiał rekolekcję w sąsiednich parafiach,

⁶⁸ Tabela została opracowana na podstawie APS, Lib. Mem., s.49-137, APS, Lib NB, APS Lib. Cop, APS Lib Mar. za lata 1795-1918, AKMK ,APS, K. Tekieli, dz. cyt., s. 39.

odprowadzał kopie metryk)⁶⁹. Jednakże w tych samych dokumentach jest też pismo, podpisane przez wójta Sanki Stanisława Gąsiora z prośbą o usunięcie Ignacego Wojsa ze sprawowanego przezeń urzędu, gdyż jego *postępowanie uwłacza w wysokim stopniu godności kapłańskiej i zamiast nauki moralnej zgorszenie szerzy (...)*⁷⁰, jest on *gwałtownego usposobienia (...), bije pięścią po głowie dorosłych (...), przezywa ludzi podczas kazania czarownicami, małpami i parszywymi owcami*⁷¹.

Ksiądz proboszcz Józef Bieniek jest autorem trzydziestu stron kroniki parafialnej i zasługuje na uwagę ze względu na wyjątkową różnorodność zapisywanych spraw. W porównaniu do swoich poprzedników, stosunkowo mało miejsca poświęcał bieżącym sprawom parafii, pracom renowacyjnym i zmianom stanu inwentarza kościelnego. Opisywał natomiast nadchodzące pory roku, załamania pogody, powodzie, zamiecie śnieżne i obfite burze. Przewidywał wpływ tych zjawisk na pracę rolników i żniwa. Na bieżąco odnotowywał ważne dla Kościoła na świecie wydarzenia: jubileusz 50 - lecia ogłoszenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu NMP, śmierć papieża Leona XIII, powołanie na jego miejsce Piusa X i kolejnego papieża Benedykta XV. Zapisał także swoje przemyślenia tego, co działo się 1600 lat temu, przez trzy pierwsze wieki istnienia chrześcijaństwa. Okres urzędowania ks. Józefa Bieńka, przypadający na pierwsze dwadzieścia lat XX wieku to także burzliwy okres w dziejach historii politycznej Europy. Proboszcz ten wspominał wydarzenia z 1905 roku w Królestwie Polskim po wprowadzeniu tam stanu wojennego: (...) *stan oblężenia, wicherzą socjaliści i Żydzi. Stąd różne morderstwa, rabunki, niszczenie mostów kolejowych, nędza nie do opisania, zdaje się, że koniec świata się zbliża, (...) wszędzie nienawiść, niezadowolenie, kradzieże majątku publicznego, samobójstwa*⁷². Odnotował fakt zamordowania w czerwcu 1914 roku następcy tronu habsburskiego i jego żony, które to wydarzenia zapoczątkowały I wojnę światową. Zapisał śmierć Franciszka Józefa I w 1916 roku, jak też zastrzelenie namiestnika Galicji hrabiego Andrzeja Potockiego, pochowanego w Krzeszowicach⁷³.

Proboszcz Józef Bieniek zmarł 13 marca 1919 roku. Zdążył jeszcze zapisać, że: *Dnia 1 listopada 1918 roku ogłoszono Polskę niepodległą, wolną, złączoną, lecz I rząd*

69 AKMK, APS 7.02.1874, 23.10.1887, 13.11.1887.

70 AKMK, APS 08.1885.

71 Tamże.

72 APS, Lib. Mem., s.121.

73 Tamże, s. 125-126.

*socjalistyczny*⁷⁴. Był jedynym w ponad stuletnim okresie proboszczem saneckim, dla którego kronika parafialna nie służyła tylko upamiętnianiu lokalnych spraw małej parafii, ale stanowiła miejsce dla opisu wydarzeń wagi światowej.

Grób ks. Józefa Bienieka, proboszcza saneckiego w latach 1899-1919 (archiwum autorki).

5. Życie parafialne

Źródła z lat 1795-1918 przekazują bardzo niewiele informacji dotyczących codziennego życia parafialnego. Nie wiadomo, jak często i w jakich porach odprawiano nabożeństwa. Z danych zawartych w księgach parafialnych wiemy, że jak w każdej parafii, tak i w Sance, duchowni udzielali chrztów, ślubów i odprawiali pogrzeby.

W 1888 roku stolica apostolska pozwoliła przenieść uroczystość patrona parafii św. Jakuba na niedzielę, *dla podniesienia znaczenia patrona tutejszej parafii i dla większej wygody wiernych*⁷⁵. Zgoda ta była odpowiedzią na list proboszcza Ignacego Wojśa, który

74 Tamże, s. 137.

75 Tamże, s. 87.

prosił swoich przełożonych o przeniesienie terminu odpustu na najbliższą niedzielę, wypadającą po 25 lipca każdego roku, czyli po święcie św. Jakuba. Proboszcz argumentował: *Na przestrzeni trzech kilometrów znajdują się trzy parafie Rybna, Sanka i Zalas, w których odpusty wypadają dzień po dniu (...) w czas pilnego żniwa i zbiorów*⁷⁶. Zależało mu, by *wiernych w tej pobożności nadal utrzymać, a bez większego uszczerbku w pracach rolnych*⁷⁷.

Kronika parafialna dwukrotnie wspomina sakrament bierzmowania wiernych. 27 sierpnia 1896 roku podczas wizyty kanonicznej biskupa Jana Kniazia do tego sakramentu przystąpiło 75 osób⁷⁸. 2 września 1904 roku bierzmowano już 129 osób⁷⁹.

Od 28 lipca 1895 roku działało na terenie parafii Bractwo Wstrzemięźliwości i początkowo miało 62 członków⁸⁰. W następnym roku, po rekolekcjach prowadzonych przez OO. Jezuitów, do tegoż Bractwa przystąpili niemalże wszyscy parafianie⁸¹. 24 lipca 1896 roku na mocy dekretu, wydanego przez OO Dominikanów w Krakowie, zaprowadzono w Sance Stowarzyszenie Różańca Żywego⁸², a 28 lipca 1896 roku dekretem OO. Jezuitów z Krakowa rozpoczęło działalność Apostolstwo modlitwy Serca Pana Jezusa⁸³.

Musiało też istnieć Bractwo Niepokalanego Poczęcia NMP, gdyż zakupiło ono w 1900 roku szafę na bieliznę⁸⁴. 15 września 1895 roku zaprowadzono kanonicznie stacje drogi krzyżowej⁸⁵.

Pierwszą szkołę dla miejscowych dzieci zorganizowano na terenie parafii, gdyż *gmina nieliczna i uboga nie była w stanie wystawić budynku szkolnego*⁸⁶. Dzieci więc uczył, również zimową porą, organista. Sytuacja taka istniała już z pewnością w 1865 roku, kiedy to powstała nowa organaria. Był to drewniany budynek na podmurówce, w którym po prawej stronie znajdowało się mieszkanie dla organisty, a po drugiej duża izba służąca za szkołę

76 AKMK, APS, 22.03.1887.

77 Tamże.

78 APS, Lib. Mem., s.100.

79 Tamże, s. 120.

80 Tamże, s. 98.

81 Tamże.

82 Tamże.

83 Tamże.

84 Tamże, s.107.

85 Tamże, s. 98.

86 Tamże, s. 122.

parafialną⁸⁷. Nie wiadomo, czego dokładnie wówczas uczono i jak często odbywała się nauka, gdyż również *dzieci uczyły się czytać już w domu, już to w sąsiednich szkołach*⁸⁸. Ten stan trwał do 1905 roku.

Szkoła w Sance powstała z inicjatywy dziedzica Gustawa Miguły w 1906 roku. Salę szkolną wynajęto od dworu pod nr 62. Pierwszy nauczyciel, Józef Kukulski, który miał swoje mieszkanie na terenie organistówki, rozpoczął pracę 1 lutego 1906 roku. Dzieci zaczęły się uczyć 22 lutego 1906 roku⁸⁹. Murowana szkoła w Sance została oddana do użytku 1 września 1911 roku⁹⁰. Była to szkoła jednoklasowa⁹¹.

Frywałd także posiadał szkołę, gdzie pierwszy rok nauki rozpoczął się 17 września 1908 roku. Ostatnia notatka, dotycząca miejscowego szkolnictwa informuje, że budynek szkolny we Frywałdzie miał być oddany do użytku do końca czerwca 1912 roku⁹².

87 Tamże, s.64.

88 Tamże, 122.

89 Tamże.

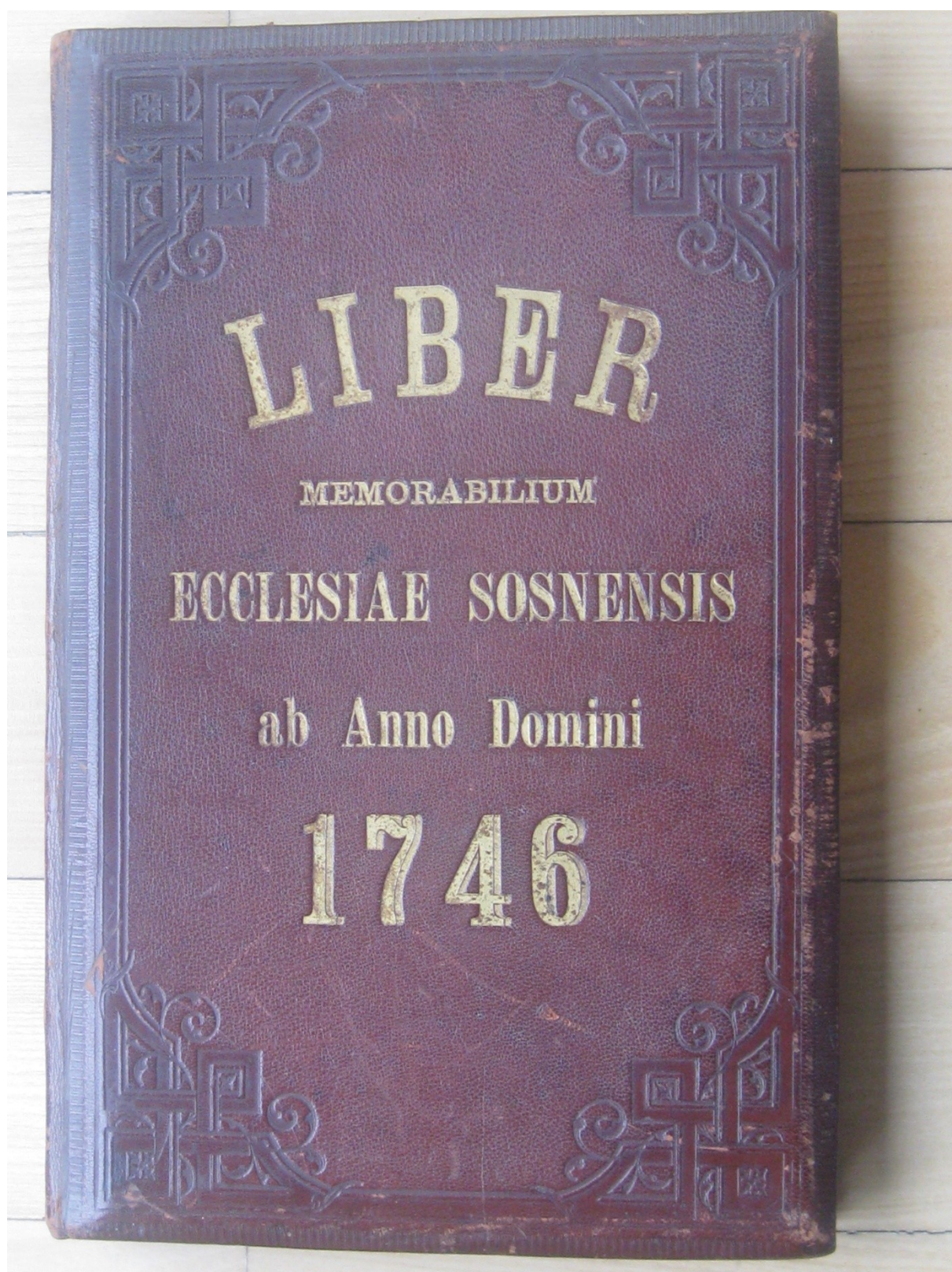
90 Tamże, s. 127.

91 S. Polaczek, dz. cyt., s.64.

92 APS, Lib. Mem., s. 127.

Ruiny dworu w Sance. Tu mieściła się pierwsza szkoła we wsi (archiwum autorki).

Kronika parafii w Sance (archiwum autorki).

ROZDZIAŁ III

LUDNOŚĆ PARAFII SANKA

Ruch naturalny oznacza zmiany w populacji ludzkiej na skutek takich zdarzeń jak zawieranie związków małżeńskich, rozwodów, urodzeń i zgonów⁹³. W parafii w Sance chrzczono w latach 1797-1918 przeciętnie 29 dzieci na rok, związek małżeński zawierało 6 par, a umierały 23 osoby. Liczba urodzonych dzieci miała się przeciętnie do ślubów jak 4-5 do 1.

W niniejszym rozdziale prezentuję dane pochodzące z ksiąg parafialnych chrztów, ślubów i zgonów za lata 1797-1918.

1. Zaludnienie

Parafia sanecka, mimo iż systematycznie wzrastała w niej ilość ludności, zawsze należała do małych parafii. W badanym okresie liczba jej mieszkańców uległa podwojeniu.

Tabela nr 1

Liczba mieszkańców parafii⁹⁴

Rok	Liczba
1748	169
1791	490
1870	731
1890	764
1910	953

2. Urodzenia

Tabela nr 2

Ogólna liczba urodzeń⁹⁵

Lata	Liczba
1797-1806	182
1807-1816	196
1817-1826	193
1827-1836	321
1837-1846	331

93 J. Z. Holzer, *Demografia*, Warszawa 1980 r., s. 13.

94 K. Tekieli, dz. cyt., s. 26, S. Polaczek, dz. cyt., s. 78-79.

95 APS, Lib. NB, wszystkie księgi z okresu 1797-1918.

1847-1856	233
1857-1866	313
1867-1876	336
1877-1886	293
1887-1896	334
1897-1906	345
1906-1918	430
Razem	3507

W badanym okresie urodziło się 3507 dzieci, a więc średnio 29 dzieci w roku. Najmniej dzieci urodziło się w pierwszym dziesięcioleciu: 182. Ich liczba, poza niewielkimi odchyleniami, stale wzrastała, tak by w ostatnim dziesięcioleciu osiągnąć 430. Wyjątkiem było dziesięciolecie 1847-1865, kiedy to urodziło się o 98 dzieci mniej niż w poprzednim dziesięcioleciu i o 80 mniej niż w następnym. Analiza liczby noworodków w pierwszym i ostatnim dziesięcioleciu badanego okresu, wskazuje że ilość rodzących się dzieci wzrosła o ponad 100%.

Jednemu małżeństwu rodziło się średnio 4,7 dzieci.

Tabela nr 3

Ilość urodzeń według płci⁹⁶

Lata	Chłopcy	Dziewczynki
1797-1806	94	88
1807-1816	93	103
1817-1826	116	77
1827-1836	170	151

96 Tamże.

1837-1846	180	151
1847-1856	125	108
1857-1866	155	158
1867-1876	182	154
1877-1886	154	139
1887-1896	168	166
1897-1906	186	159
1906-1918	210	220
Razem	1833	1674

W okresie 1797 – 1918 urodziło się o 159 więcej chłopców niż dziewczynek. Dokładnym sprawdzianem jakości rejestracji metrykalnej jest współczynnik maskulinizacji, określający proporcję urodzonych chłopców na 100 urodzonych dziewczynek. Przyjmuje się, że jeśli księgi były prowadzone skrupulatnie, to liczba urodzonych chłopców na 100 urodzonych dziewczynek powinna wynosić ok. 105 z możliwymi odchyleniami 103-109⁹⁷. W parafii saneckiej współczynnik maskulinizacji noworodków (M/100K) wyniósł 109. Jedynie w trzech dziesięcioleciach rodziło się więcej dziewczynek: w drugim (o 10%) , w siódmym (o 2%) i w dwunastym (o ok. 5%). Tym samym parafię w Sance można zaliczyć do większości parafii, w których współczynnik maskulinizacji mieścił się w ustalonej normie.

Tabela nr 4

Sezonowość urodzeń⁹⁸

Lata	I kwartał	II kwartał	III kwartał	IV kwartał
1797-1806	52	35	49	46
1807-1816	49	44	50	53
1817-1826	60	49	47	37
1827-1836	101	69	55	96
1837-1846	88	86	46	111
1847-1856	65	56	64	48
1857-1866	96	75	69	73
1867-1876	90	80	82	84
1877-1886	81	70	68	74
1887-1896	68	86	92	88
1897-1906	69	101	97	78
1906-1918	122	97	104	107
Razem	941	848	823	895

97 J. Z. Holzer, *Demografia*, Warszawa 1980 r., s. 128-130.

98 APS, Lib. NB, wszystkie księgi z okresu 1797-1918.

Demografowie historycy zwracają uwagę na związek między datą ślubu a datą urodzenia pierwszego dziecka. *W dobie demografii naturalnej koncentracja ślubów w listopadzie i dwu pierwszych miesiącach roku oraz wiosenne reakcje biologiczne determinowały sezonowość chrztów*⁹⁹. Dysponując jednak tylko kwartalnymi danymi urodzeń w poszczególnych latach, trudno wskazać jednoznacznie na taką zależność na terenie parafii saneckiej. Porównując cztery kwartały roku, można stwierdzić, że w II i III kwartale urodziło się mniej dzieci niż w miesiącach jesienno-zimowych, ale nie są to różnice znaczące.

Tabela nr 5
Urodzenia pozamałżeńskie¹⁰⁰

Lata	Liczba	Procent wszystkich urodzeń
1797-1806	9	5
1807-1816	22	11
1817-1826	12	6
1827-1836	16	5
1837-1846	9	3
1847-1856	13	6
1857-1866	30	10
1867-1876	11	3
1877-1886	10	3
1887-1896	6	2
1897-1906	2	1
1906-1918	5	1
Razem	145	około 4,5%

99 I. Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976, s. 252.

100 APS, Lib. NB, wszystkie księgi z okresu 1797-1918.

Prowadzący księgi metrykalne mieli obowiązek rejestrowania, czy chrzczone dziecko pochodziło z prawego łoża. Dzieci z niezalegalizowanych związków zapisywane były w saneckich księgach po łacinie *illegitimus*. Nazwisko ojca często nie pojawiało się w księgach przy informacji o chrzcie dziecka nieślubnego, ale nie było to normą. Jeśli brak było nazwiska ojca, to wynikało to najprawdopodobniej bądź z braku wiedzy w kwestii ojcostwa bądź też niechęci ojców do dokonania takiego zapisu w księdze.

W badanym okresie urodziło się 145 dzieci z niezalegalizowanych związków. Odsetek ich wynosił ok. 4,5%. Trudno wykazać w tej kwestii, poza ostatnim trzydziestoleciem, jakieś wyraźne tendencje. Najwięcej nieślubnych dzieci urodziło się w drugim i siódmym dziesięcioleciu (odpowiednio 11% i 10% wszystkich urodzeń). W drugiej połowie badanego okresu odsetek dzieci z nieprawego związku był bardzo niewielki i wahał się między 3%-1%.

Tabela nr 6
Urodzenia mnogie¹⁰¹

Lata	Liczba porodów wielorakich
1797-1806	2 (chł +chł; chł+chł)
1807-1816	1 (dz +dz)
1817-1826	0
1827-1836	4 (chł+chł;chł+chł;chł+dz, chł+chł+chł - trojaczki)
1837-1846	0
1847-1856	3 (chł+chł; chł+chł, chł+dz)
1857-1866	5 (chł+chł; chł+chł; chł+chł; chł+dz; chł+dz)
1867-1876	4 (chł+chł; chł.+chł; chł+dz; chł+chł)
1877-1886	5 (chł+chł; chł+chł; chł+chł; chł+chł; chł+dz)
1887-1896	1 (chł+chł)
1897-1906	4 (chł+chł; chł.+chł; chł+chł; chł+chł)
1906-1918	4 (chł+chł; chł+dz; chł+dz; dz+dz)
Razem	33 (w tym 1 raz trojaczki)

¹⁰¹ Tamże, (chł-chłopiec, dz-dziewczynka).

W parafii saneckiej występowały urodzenia mnogie. W badanym okresie przyszło na świat 32 pary bliźniąt i 1 raz trojaczki (w czwartym dziesięcioleciu). Narodziny bliźniaków stanowiły niespełna 1% wszystkich urodzeń. Zdecydowaną większość tych dzieci stanowili chłopcy. Wśród 64 dzieci, mających bliźniacze rodzeństwo, odnotowano 51 noworodków płci męskiej (niemalże 80% wszystkich dzieci) i tylko 12 płci żeńskiej (19% wszystkich dzieci). Płci jednego bliźniaka nie stwierdzono.

W badanym okresie urodziło się 21 par bliźniaków płci męskiej, 2 pary bliźniaków płci żeńskiej i 9 par bliźniaków obojga płci. Jeden raz urodziły się trojaczki. Wszystkie dzieci wśród nich były chłopcami.

3. Śluby

Libri copulorum były dawniej jedynym dowodem legalności związku i potomstwa z niego zrodzonego. Dlatego, według powszechnej opinii historyków, były najrzetelniej prowadzonymi księgami metrykalnymi w wiejskich parafiach¹⁰².

Tabela nr 7
Liczba ślubów¹⁰³

Lata	liczba
1797-1806	54
1807-1816	56
1817-1826	53

102 I. Gieysztorowa, *Badania demograficzne na podstawie metryk parafialnych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 10, 1962, s.111.

103 APS, Lib. Cop., wszystkie księgi za lata 1797-1918.

1827-1836	86
1837-1846	70
1847-1856	68
1857-1866	64
1867-1876	59
1877-1886	56
1887-1896	55
1897-1906	60
1906-1918	67
Razem	748

W latach 1797-1918 odnotowano w parafii w Sance 748 ślubów. Należy przypuszczać, że spadki liczby ślubów przypadały na lata nieurodzaju i epidemii, a także na lata zawirowań politycznych i wojen. W tym kontekście piąta i szósta dekada omawianego okresu była najkorzystniejsza do zawierania ślubów (lata 1827-1846). Średnio zawierano wówczas 8 związków małżeńskich na rok. Średnia ta dla pozostałych lat wynosi niespełna 6. Rekordową liczbę ślubów zanotowano po zakończeniu pierwszej wojny światowej i odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Tylko w samym 1919 roku na terenie parafii saneckiej odbyło się 19 ślubów.

Tabela nr 8
Sezonowość ślubów¹⁰⁴

¹⁰⁴ Tamże.

Warunki klimatyczne były od wieków i nadal w dużym są wyznacznikiem ludzkich działań. To głównie one w przeszłości regulowały cykl życia ludności parafii wiejskiej. Poniższa tabela pokazuje, jaką część roku najchętniej wybierano na zawarcie związku małżeńskiego.

Lata	I kwartał	II kwartał	III kwartał	IV kwartał
1797-1806	21	13	10	10
1807-1816	25	8	11	12
1817-1826	13	13	14	13
1827-1836	36	14	9	27
1837-1846	24	14	8	24
1847-1856	16	17	7	28
1857-1866	17	14	17	16
1867-1876	16	5	17	21
1877-1886	22	7	11	16
1887-1896	10	10	19	16
1897-1906	14	9	19	18
1906-1918	12	18	19	18
Razem	226	142	161	219

Kalendarz rolniczy w wysokim stopniu determinował porę ślubu. W okresach wiosenno-letnich, kiedy to uwaga ludności koncentrowała się na pracach polowych, ślubów zawierano mniej niż późną jesienią, po żniwach, a więc w czasach poprawy sytuacji materialnej mieszkańców. Również dostęp do większej ilości żywności był czynnikiem sprzyjającym weselom. Ponadto, po zakończeniu żniw i sprzedaży plonów, uzyskiwano środki na wyprawienie wesela. Ważnym czynnikiem koncentracji ślubów w okresie późnej jesieni i zimy, martwym dla prac rolnych, był wolny czas.

Zgodnie z powyższymi przyczynami w parafii saneckiej najwięcej ślubów miało miejsce w I i IV kwartale roku. Zawierano wówczas 60% wszystkich ślubów w roku. Należy podkreślić, że okresy natężenia ślubów poprzedzały miesiące, w których ślubów nie udzielano ze względów religijnych (Adwent, Wielki Post).

Tabela nr 9

Miejsce zamieszkania narzeczonych¹⁰⁵

lata	Mężczyźni z parafii	Mężczyźni spoza parafii	Kobiety z parafii	Kobiety spoza parafii	Śluby razem
1864-1866	14	6	20	0	20

¹⁰⁵ Tamże.

1867-1876	42	17	55	4	59
1877-1886	43	13	55	1	56
1887-1896	34	21	55	0	55
1897-1906	31	29	60	0	60
1907-1918	42	25	64	3	67
razem	206	111	309	8	317

Miejsce zamieszkania narzeczonych Libri Copulatorum w Sance notowały dopiero od roku 1864. Jeżeli przy nazwisku nowożeńca nie odnotowano żadnego miejsca pochodzenia, przyjął, że osoba ta pochodziła z terenu parafii. W okresie 1864 - 1918 zdecydowana część związków została zawarta między mieszkańcami tej jednej parafii. Na 634 osoby wstępujące w związek małżeński aż 81% (515 osób) pochodziło z obrębu tej samej parafii. Odsetek mężczyzn, będących mieszkańcami sąsiednich parafii wzrósł znacznie w ostatnich trzech dekadach i stanowił odpowiednio 38, 48 i 37%. W całym omawianym okresie tylko 2,5% kobiet przystępujących do ślubu mieszkało poza parafią.

W początkowym okresie omawianego okresu najwięcej „obcych” mężczyzn pochodziło z miejscowości graniczących z parafią saneczką tj. z Zalas, Baczyna, Rybnej, Nawojowej Góry, Czulowa, Chrosnej, Rudna i Grojca. Z czasem jednak w Sance ślub brali mężczyźni z dalszych okolic. Księgi Libri Copulatorum odnotowały w ostatnich trzech dekadach takie miejsca pochodzenia mężczyzn wchodzących w związki małżeńskie jak: Siersza, Krzeszowice, Alwernia, Myślachowice, Kasina Wielka a nawet Ostrawa.

4. Zgony

Tabela nr 10
Ogólna liczba zgonów¹⁰⁶

Lata	liczba
1797-1806	224
1807-1816	251
1817-1826	208
1827-1836	285
1837-1846	217
1847-1856	327
1857-1866	195
1867-1876	197
1877-1886	179

¹⁰⁶ APS, Lib. Mor., wszystkie księgi za lata 1797-1918.

1887-1896	209
1897-1906	182
1906-1918	260
Razem	2734

W okresie 1797-1918 księgi parafialne odnotowały 2734 zgony. Wskaźnik dynamiki demograficznej, określający stosunek liczby urodzeń do liczby zgonów wyniósł w całym badanym okresie 1,28. W drugiej połowie badanego okresu współczynnik ten był bardzo wysoki i wyniósł 1,7.

Niestety, w wielu księgach brak jest informacji na temat przyczyny zgonu. Jeśli takie występują, to nieregularnie.

Tabela nr 11
Sezonowość zgonów¹⁰⁷

Lata	I kwartał	II kwartał	III kwartał	IV kwartał
1797-1806	71	56	39	58
1807-1816	79	45	51	76
1817-1826	70	55	27	56
1827-1836	88	75	41	81
1837-1846	76	54	31	56
1847-1856	111	73	77	66
1857-1866	64	54	31	46
1867-1876	62	38	39	58

¹⁰⁷ Tamże.

1877-1886	48	49	46	36
1887-1896	58	48	55	48
1897-1906	52	48	42	40
1906-1918	64	75	63	58
Razem	843	670	542	679

Wpływ na śmiertelność miały warunki klimatyczne i żywieniowe. W parafii w Sance wysoką śmiertelność notowano w pierwszym kwartale roku, a więc w miesiącach o najniższych temperaturach. Następne natężenie zgonów miało miejsce na przednówku, w okresie bardzo ciężkim dla mieszkańców wsi. Niedożywione i osłabione zimą wówczas organizmy nie były w stanie walczyć z chorobami. W trzecim kwartale roku wykazano najmniej zgonów.

Tabela nr 12

Zgony według płci¹⁰⁸

Lata	Mężczyźni	Kobiety
1797-1806	126	98
1807-1816	119	132
1817-1826	97	111
1827-1836	144	141
1837-1846	103	114
1847-1856	170	157
1857-1866	107	88
1867-1876	109	88
1877-1886	96	83
1887-1896	99	110
1897-1906	96	86
1906-1918	131	129
Razem	1397	1337

Liczba zgonów mężczyzn i kobiet w poszczególnych dekadach kształtowała się na podobnym poziomie, z ok. 2 % przewagą mężczyzn w całym okresie. Największe dysproporcje zanotowano w pierwszej, siódmej i ósmej dekadzie (umierało odpowiednio o 13, 10 i 11% więcej mężczyzn niż kobiet).

Tabela nr 13

Zgony według wieku¹⁰⁹

Lata	0-20	21-40	41-60	60 i więcej
------	------	-------	-------	-------------

¹⁰⁸ Tamże.

¹⁰⁹ Tamże.

1797-1806	145	27	27	25
1807-1816	150	40	40	21
1817-1826	124	31	28	25
1827-1836	141	51	58	35
1837-1846	128	24	43	21
1847-1856	179	67	63	18
1857-1866	116	32	30	17
1867-1876	122	23	29	23
1877-1886	113	19	27	20
1887-1896	146	20	16	27
1897-1906	112	19	20	31
1906-1918	142	22	46	50
Razem	1618	375	427	314

Najwyższą umieralność w całej parafii na przestrzeni badanego okresu zanotowano wśród pierwszej grupy wiekowej (0-20 lat). Zgony wśród najmłodszych parafian stanowiły aż 59% wszystkich zgonów. Wraz z wiekiem dziecko nabierało odporności i prawdopodobieństwo śmierci malało. Okres wczesnego dzieciństwa przeżywały jednostki najsilniejsze.

W całym badanym okresie osoby, które zmarły przekroczywszy 60 rok życia, stanowiły zaledwie nieco ponad 11%. Ludzie wówczas nie dożywali tak sędziwych lat, jak obecnie. Należy jednak zauważyć, że okres życia systematycznie się wydłużał. Przedstawione w tabeli dane informują, że długość życia na przestrzeni ponad stu dwudziestu lat wzrosła niemal dwukrotnie. W pierwszym dziesięcioleciu, odsetek zgonów wśród najstarszych mieszkańców parafii wynosił 11%, a w ostatnim dziesięcioleciu 19%.

ZAKOŃCZENIE

Parafia św. Jakuba w Sance leży w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, w obrębie Garbu Tenczyńskiego. Tereny te, ze względu na swoje walory krajobrazowe są dużą atrakcją turystyczną.

Parafia w Sance w latach 1797-1918 należała do małych i obejmowała dwie wsie: Sankę i Frywałd, które w tych latach były w posiadaniu prywatnych właścicieli. W czasie istnienia Wielkiego Księstwa Krakowskiego, w latach 1846-1918 wchodziła w obręb powiatu chrzanowskiego. Podlegała dekanatowi w Czernichowie. W omawianym okresie zabytkowy kościół parafialny i przylegający do niego cmentarz wielokrotnie przechodziły prace renowacyjne. Dziewięciu proboszczów sprawowało urząd i zapisało karty kroniki od 1795 do 1918 roku. Dane w niej zawarte pozwalają stwierdzić, że życie parafialne ożywiło się pod koniec XIX wieku, kiedy to powstało wiele rozmaitych stowarzyszeń religijnych. Szkoła w Sance rozpoczęła swoją działalność w 1906 roku, a we Frywałdzie dwa lata później.

W badanym okresie na terenie parafii saneckiej urodziło się 3507 dzieci. Pomiedzy pierwszym a ostatnim dziesięcioleciem ilość rodzących się dzieci uległa podwojeniu. Urodzenia chłopców przeważały nad urodzeniami dziewczynek. Dzieci pozamałżeńskie stanowiły wysoki odsetek wszystkich urodzonych na terenie parafii. Wynosił on 4,5%. Poród wieloraki przypadał rzadziej niż raz na 100 porodów pojedynczych. Wśród bliźniąt najczęściej rodzili się chłopcy. Rozkład urodzeń by stosunkowo równomierny we wszystkich sezonach. W latach 1797-1918 zawarto 748 ślubów. Warunki klimatyczne i ekonomiczne oraz kalendarz rolniczy i liturgiczny determinowały wybór daty zawarcia związku małżeńskiego. Była to więc najczęściej późna jesień i zima. Większość ślubów odbywała się pomiędzy mieszkańcami parafii. W ostatnim trzydziestoleciu, a więc w latach 1887-1918 zaobserwowano znaczny wzrost liczby mężczyzn pochodzących z parafii ościennych i dalszych, którzy żenili się z kobietami parafii saneckiej. Na przestrzeni ponad stu dwudziestu lat zmarło 2738 osób. Liczba ta była mniejsza od urodzonych w tym czasie dzieci. Ludzie umierali najczęściej zimą i na przednówku. Największa umieralność wystąpiła wśród grupy wiekowej 0-20 lat. Przeciętna długość życia w tym okresie znacznie się wydłużyła.

Znalezione materiały starałam się odczytać z różnych punktów widzenia. Zapewne kto inny, zainteresowany tematem dziejów parafii w Sance, zwróciłby uwagę na nowe kwestie, które materiały te w sobie kryją. Po pierwsze opisywane zjawiska i procesy zasługują na pogłębioną analizę przyczyn natury politycznej i społecznej, które wpłynęły na dynamikę opisywanych zjawisk. Takie ujęcie problemu zdecydowanie jednak wykracza poza ramy mojej pracy. Po drugie można mieć nadzieję, że historia parafii w Sance doczeka się opracowania z czasów II Rzeczypospolitej i powojennych. Z tego powodu temat, choć dotyczy zjawisk dziejących się w przeszłości, pozostaje wciąż otwarty.

WYKAZ SKRÓTÓW

AKMK, APS	Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Archiwum Parafii Sanka
APS	Archiwum parafialne w Sance
Lib. Mem.	Liber Memorabilium Ecclesiae Sosnensis ab Anno Domini 1746
Lib. NB	Liber Natorum et Baptisatorum
Lib. Cop.	Liber Copulatorum
Lib. Mor.	Liber Mortuorum

BIBLIOGRAFIA

Źródła

1. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, teczka APA 286
2. Archiwum Parafii w Sance:
 - Liber Memorabilium Ecclesiae Sosnensis ab Anno Domini 1746
 - Liber Natorum et Baptisatorum Ecclesiae Parochiolis in Sanka 1797-1845
 - Liber Natorum et Baptisatorum Ecclesiae Parochiolis in Sosnka 1846-1863
 - Liber Natorum et Baptisatorum Ecclesiae Parochiolis in Sanka vel Sosnka Ab anno 1864-1876
 - Liber Natorum et Baptisatorum Ecclesiae Parochiolis in Sosnka 1877-1912
 - Liber Natorum et Baptisatorum Ecclesiae Parochiolis in Sanka pro Pago Frywałd ab Anno 1913 -1952

Liber Natorum et Baptisatorum Ecclesiae Parochialis in Sanka pro Pago Sanka ab Anno 1913 -1939

Liber Copulorum Ecclesiae Parochialis in Sanka vel Sosnka ab anno 1797 – 1863

Liber Copulorum Ecclesiae Parochialis in Sanka vel Sosnka ab Anno 1864 – 1910

Liber Copulorum Ecclesiae Parochialis in Sanka (Sanka – Frywałd) 1911- 1980

Liber Mortuorum Ecclesiae Parochialis in Sanka vel Sosnka ab Anno 1797-1863

Liber Mortuorum Ecclesiae Parochialis in Sanka vel Sosnka ab Anno 1864-1906

Liber Mortuorum Ecclesiae Parochialis in Sanka vel Sosnka ab Anno 1907-2010 (Sanka)

Liber Mortuorum Ecclesiae Parochialis in Sanka vel Sosnka ab Anno 1907-1976 (Frywałd)

Opracowania

1. Gawęł T., Zinkow J., *Kraków i okolice, teren geograficznych i krajoznawczych wycieczek szkolnych*, Warszawa 1979.
2. Gieysztorowa I., *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976.
3. Gieysztorowa I., *Badania demograficzne na podstawie metryk parafialnych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 10, 1962, s.103-121.
4. Grodziski S., *Rzeczpospolita krakowska, jej lata i ludzie*, Kraków 2012.
5. Holzer J.Z., *Demografia*, Warszawa 1980.
6. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t.1, Województwo krakowskie, red. Szablowski J., Warszawa 1953.
7. Mączyński J., *Pamiętka z Krakowa, Opis tego miasta i jego okolic*, cz. III, Kraków 1845.

8. Polaczek S., *Powiat chrzanowski w Wielkim Księstwie Krakowskim*, Kraków 1914.
9. Tekieli K., *Dzieje Parafii Sanka do 1795 roku*. Praca magisterska napisana na Wydziale Teologicznym Papieskiej Akademii Teologicznej. Kraków 1990 (maszynopis).
10. *Ziemia chrzanowska i Jaworzno*, red. Mazaraki M., Kraków 1969.
11. Zinkow J., *Krzeszowice i okolice*, Warszawa - Kraków 1988.

Źródła internetowe

www.dworymalopolski.pl